
Thomas Höpel

Kultúrpolitika és külpolitika a 20. századi
Németországban

Frank Trommler: Kulturmacht ohne Kompass. Deutsche auswärtige Kulturbeziehungen im 20. Jahrhundert (Böhlau Verlag, 2013, 732 oldal) című könyvének bemutatása

Manfred Abelein 1968-ban megjelent alapműnek tekinthető munkája óta¹ Frank Trommler *Kulturmacht ohne Kompass. Deutsche auswärtige Kulturbeziehungen im 20. Jahrhundert* című kötete az első olyan könyv, amely átfogó képpel szolgál a 20. századi német külföldi kultúrpolitikáról és kulturális kapcsolatokról. A szerző annak vizsgálatára helyezi a hangsúlyt, hogy hogyan használták fel a kultúrát a Német Birodalom bővítésére. A 19. század végén kiépült paradigma, amit a nemzetiszocialisták tovább radikalizáltak, még a Német Szövetségi Köztársaság megalakulását követő években is éreztette hatását, és bizonyos mértékig az NDK is kötődött hozzá, amikor a kultúra segítségével igyekezett a jobb német államként bemutatni magát. Az említett fókusz megmagyarázza, hogy miért ér véget a Trommler által vizsgált időszak az 1989-es évvel, és miért a 20. század első 45 éve áll a szerző figyelmének középpontjában. A két Németország 1945 utáni külföldi kultúrpolitikájának – ami csak részben alapult a 20. század első felének koncepcióin és struktúráin – a szerző sokkal kisebb teret szentel.

Trommler az elmúlt évtizedek kutatási eredményeit ötvözi saját kutatásaival. A korábbi munkák szerzőinél nagyobb mértékben hangsú-

lyozza a német kultúrhatalmi törekvések közötti folytonosságokat a 20. század kezdetétől 1945-ig.² Érdeklődése emellett a német zsidó lakosság történetére, a németországi nemzeti kisebbségekre és a külföldön letelepedett németekre irányul.

A rendszerezett külföldi kulturális kapcsolatok és Németország igazi külföldi kultúrpolitikájának 1900 körülre tehető kezdeteit a szerző a nemzetek közötti kölcsönhatás és a nemzetközi elismerésért, a gyarmatokért és a piaci befolyásért folyó kiélezett harc eredményének látja. A más országokban élő németek gyorsan a politika látóterébe kerültek, és a külföldi német iskolák támogatása révén akarták őket mozgósítani. Ez a Német Császárságban egy fokozódóan etnicizált politikához vezetett, amelyben egyre inkább rossz szemmel néztek a más népcsoportok, kisebbségek – például a lengyelek, illetve különösen a Németország kulturális fejlődése szempontjából oly fontos zsidóság – által a kultúrára gyakorolt hatásokra. A német külföldi kulturális mozgósítás hatalmpolitikai-reprezentatív oldalának azonban Trommler szerint volt egy polgári ellenpólusa is. Ez különösen a német művészi kézművesipar és a termékdesign ambícióiban nyilvánult meg, amit főleg az 1907-ben megalapított befolyásos szervezet, a Deutscher Werkbund képviselt. Trommler a Werkbund főszereplőit bizonyos mértékig internacionalistaként és kozmopolitaként ábrázolja, és nem tesz említést a szervezetben jelen levő erős nacionalista hangokról.³

---

1 Lásd: Manfred Abelein: Die Kulturpolitik des Deutschen Reiches und der Bundesrepublik Deutschland. Ihre verfassungsgeschichtliche Entwicklung und ihre verfassungsrechtlichen Probleme. Köln, 1968. Abelein könyvének egyharmadát a külföldi kultúrpolitikának szentelte.

2 Lásd különösképp: Kurt Düwell: Zwischen Propaganda und Friedensarbeit – 100 Jahre Geschichte der deutschen Auswärtigen Kulturpolitik. In: Kurt-Jürgen Maaß (szerk.): Kultur und Außenpolitik. Handbuch für Studium und Praxis. 2. kiadás. Baden-Baden 2009, 61–111. o. (A továbbiakban: Düwell.)

3 Vö. Wolfgang Hardtwig: Kunst, liberaler Nationalismus und Weltpolitik. Der Deutsche Werkbund 1907–1914. In: Wolfgang Hardtwig: Nationalismus und Bürgerkultur in Deutschland 1500–1914, Göttingen 1994, 246–273. o.

Az I. világháború kitörésekor Németország kultúrhatalomként vonult hadba. A német szellemi élet széles rétegeinek nemzeti irányvonala – amit nem csupán az ellenséges országokban tekintettek a művészet és a tudomány elvéi elárulásának, illetve a hadsereg és a kultúra szimbiózisának – az egész világon katasztrofális következményekkel járt Németország hírnevére és a német származású lakosságra nézve, ráadásul a német tudományt is nemzetközi elszigeteltségbe sodorta. Fájdalmasan nyilvánvalóvá vált, hogy nincs olyan koherens külföldi kultúrpolitika, ami reagálhatna a külföld igényeire és érzékenységeire. A külképviseletek munkatársai sok helyen megdöbbentő tudatlanságról tettek tanúbizonyságot a befogadó ország kulturális adottságai iránt. A német hadigépezet tevékenysége csak súlyosbította a helyzetet, elfojtva a mindenütt meglevő szimpátiát a német nyelv, kultúra és tudomány iránt.

Trommler főleg a versailles-i béke által árajzolt európai határokkal, az új nemzetállamok létrejöttével és az új határokon kívül rekedt nemzeti kisebbségekkel magyarázza, hogy a kultúra és a kultúrpolitika egyre nagyobb jelentőségre tett szert az I. világháború befejezése után. Ez konfliktusokhoz vezetett a nemzeti kulturális integráció és a kisebbségi kulturális autonómia képviselői között. Németországban levonták a következtetéseket az I. világháború hibáiból, és a külügyminisztériumban 1920-ban létrehoztak egy kulturális osztályt. A hivatalos külföldi kultúrpolitika középpontjában azonban nem kifejezetten az állt, hogy az egyenrangú felek közötti kulturális csere révén megkönnyítsék a kulturális kapcsolatokat és enyhítsék a feszültségeket. A külföldi kultúrpolitikát elsősorban a versailles-i szerződéssel szembeni revíziós politika eszközeként szánták. A kulturális ügyek iránt a külügyminisztériumban, illetve különösen a nagykövetségek és konzulátusok személyzetének körében megnyilvánuló közönnyel társulva mindez azt jelentette, hogy a Weimari Köztársaság más auktora nagyobb szerepet játszottak a kultúrpolitikában. Ezen csak a „külföldi kultúrpolitika második szakasza” változtatott fokozatosan valamit, amit Stresemann külügyminiszter vezetett be az 1925-ös locarnói konferencia után. A külföldi kulturális kapcsolatok terén a porosz Kulturális Minisztérium, a

Német Felsőoktatási Csereszolgálat (Deutscher Akademischer Austausch Dienst, DAAD) és a Német Tudományos Akadémia voltak a weimari időszak mérvadó auktora.

Trommler különösen azt a befolyást hangsúlyozza, amellyel az I. világháború kulturális mozgósítása a nemzetiszocialista kultúrpolitikára birt, és amit eddig alig vettek figyelembe. Ennek a politikának egy ideologikus-militáns „népközösség” létrehozása volt a célja, ami 1914 kollektív tapasztalatára, illetve a hadsereg és a kultúra szövetségére alapult. A szerző ezt a hatást felismeri a náci kultúrpolitika kényszeres ellenség-orientációján is, ami idővel – nem elsősorban a britek és a franciák, hanem a zsidók ellen – hatalmas mértékeket öltött.

1933 után a külföldi kultúrpolitika eleinte a külföld megnyugtatót szolgálta. Később egyre inkább a külpolitikai kapcsolatok kezdeményezésére, végül 1940-től kezdve a meghódított területek biztosítására használták. Míg Észak- és Nyugat-Európában a megszállt területek lakosságának együttműködését igyekeztek megszervezni, addig a kelet-európai területeken a szláv kultúrát akarták brutálisan elnyomni. A külügyminisztérium, az Oktatási és Propagandaminisztérium, az Amt Rosenberg (ARo), illetve a Reichsführer SS (azaz Himmler) hivatalának különböző feladatai más és más megközelítéseket tettek lehetővé. Trommler azonban hangsúlyozza,⁴ hogy a külügyminisztérium látszólag nem-ideológiai jellegű munkája az 1933 utáni első években nagyon is a náci rezsim érdekeit és céljait szolgálta. A későbbiekben a külügyminisztérium által szervezett náci kultúrpolitika csak ürügyül szolgált arra, hogy zavartalanul tovább folytathassák a megszállt nyugat- és észak-európai országok kifosztását. Trommler bemutatja a német kulturális és szellemi élet azon emigráns képviselőinek tevékenységét, akik fellázdak a német kultúra nemzetiszocialista kisajátítása ellen, és így hozzájárultak a „két Németországról” szóló, külföldön meglévő elképzelés erősödéséhez.

Az 1945-ös év elhozta a háború és a náci rezsim uralmának végét, a más országokkal való kulturális kapcsolatok szempontjából viszont a kettéosztott Németország egyik felén sem kellett mindent a nulláról kezdeni. Trommler nagy vonalakban felvázolja a közvetlenül a háború utáni

4 Ellentétben Düwell-lel (79. o.).

időszakot: a megszálló hatalmak kultúrpolitikáját, illetve a Német Szövetségi Köztársaság kezdetben védekező jellegű kultúrpolitikáját. Az NDK külföldi kultúrpolitikáját a szovjet struktúrák jellemezték, ám ez kulturális értelemben nem hatotta át igazán a társadalmat. A keletnémet rezsim a külföldi kulturális munkával mindenekelőtt az ország nemzetközi jogi elismerését akarta segíteni. Az NDK ugyanakkor – különösképp az arab és afrikai országok részére biztosított fejlesztési segélyekkel – egy független, sikeres külföldi kultúrpolitikát is folytatott, amit hamarosan érzékelt az NSZK is, és ösztönző erőnek tekintette a saját hasonló tevékenységére nézve.

Míg az NDK a kultúra mozgósításával próbált identitásra és hatalomra szert tenni, a Német Szövetségi Köztársaság az 1960-as évek közepétől kezdve a kulturális partnerség politikájára helyezte a hangsúlyt. Ez belső társadalmi és nemzetközi változásokkal is összefüggött, és a külföldi kultúrpolitika egy új koncepciójának kialakulásához vezetett, ami elfordult a német kultúrhatalom gondolatától. A Német Szövetségi Köztársaságnak így sikerült ismét nemzetközileg is elismert és tisztelt partnerré válnia.

Trommler kötete pótolja a korábbi kutatás különböző hiányosságait. A könyv átfogó bemutatása a külföldi kultúrpolitikának és kulturális kapcsolatoknak, illetve más társadalmi szereplők kultúrpolitikai kezdeményezéseinek, a császári birodalomtól kezdve a két német állam idejéig. A szerző azzal is foglalkozik, hogy hogyan reagáltak más országok a német (kulturális, illetve kultúrpolitikai) kezdeményezésekre és hogyan ítélték meg Németországot.

(*H-Soz-u-Kult*)

John Cassidy

Elizabeth Warren nagy pillanata

Elizabeth Warren: A Fighting Chance (Metropolitan Books, 2014, 365 oldal) című könyvének bemutatása

Elizabeth Warrennek bőven van mesélni valója. A hatvannégy éves amerikai politikus sok éven át volt a Harvard jogi karának oktatója. A tudományos élet és a washingtoni politikai döntéshozatal világában egyaránt jól ismerik; különösképp a válság okaira és hatásaira vonatkozó kutatásai kapcsán, illetve amiatt a végül sikertelenül zárult kampány miatt, amit azért folytatott, hogy meggátolja annak a republikánusok által támogatott törvénymódosításnak az elfogadását, melynek célja az volt, hogy a nagybankok és más hitelezők javára írják át a csődtörvényt. Az amerikai nagyközönség azonban csak a 2008-as pénzügyi válság kitörése után ismerete meg Warren, amikor a Wall Street és politikai támogatói hangos és kíméletlen kritikusként hívta fel magára a figyelmet.

Ma Warrené az a szenatóri szék, amit egykor Ted Kennedy töltött be. Ő talán a legismertebb vezetője az újjáéledő progresszív mozgalomnak, és támogatói közül többen is arra buzdították, hogy szálljon be a 2016-os elnökválasztási versenybe. Az elmúlt néhány hónapban többször kijelentette, hogy nincsenek ilyen tervei, ám ez nem vetett véget a jövőjével kapcsolatos találgatásoknak, mint ahogy nem fog véget vetni nekik az *A Fighting Chance (Egy csöppnyi esély)* című memoárkötet megjelenése sem (annál is inkább, mivel a könyv sokban hasonlít egy kampány-önéletrajzhoz).

A könyv egyesíti a Warren karrierjének felíveléséről szóló beszámolót a prózai személyes adatokkal és a hangzatos politikai nyilatkozatokkal. A kötet ezekkel a szavakkal kezdődik: „A nevem Elizabeth Warren. Feleség, anya és nagyanya vagyok.” És így folytatódik:

„Soha nem számítottam arra, hogy Washingtonba kerülök. A csudába is, sokáig még csak nem is akartam ott dolgozni. De itt vagyok, hogy harcoljak valamiért, amiről hiszem, hogy mindent megér: hogy minden gyereknek adjunk egy csöppnyi esélyt arra, hogy egy olyan jövőt építhessenek, ami tele van lehetőségekkel és felfedezéssel.”

Kétszázhetven oldallal később, a könyv epilógusában Warren visszatér a harcos témához (amitől az igazat megvallva soha nem is szakadt el): „Hiszek bennünk – írja. – Hiszek abban, hogy mit *tehetünk* együtt, hogy mit *fogunk* tenni együtt.